

In Memoriam

До дев'яносторіччя від дня народження Лесі Василівни Матвєєвої

12 липня 2020 р. виповнилося 90 років від дня народження колишнього директора Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського, доктора історичних наук, професора Матвєєвої Лесі Василівни. Дуже прикро, що цю знаменну подію ми зустрічаємо без самої Лесі Василівни. Її життя трагічно обірвалося 4 липня 2012 р. А незадовго до того наукова громадськість широко відзначила 80-річний ювілей Л. В. Матвєєвої. При цьому ні у кого навіть не було жодних сумнівів, що і наступний ювілей ми відзначимо з Лесею Василівною. Але доля розпорядилася інакше.

Звичайно, в таких ювілейних статтях акцентується увага на даті і місці народження, молодих роках, навчанні, науковій кар'єрі, рідних та близьких, роботі в Інституті тощо. Дійсно, це варто відзначити, але не тільки це.

Леся Василівна народилася 12 липня 1930 р. в селі Харківцях на території нинішньої Полтавської області в родині педагогів. У 1955 році закінчила історичний факультет Київського державного університету. До того, як розповідала сама Леся Василівна, вона рік провчилася на першому курсі Київського медичного інституту. А потім вирішила, що це не її, і подала документи на історичний факультет. Після закінчення Університету Леся Василівна працювала в секторі історії будівельної техніки науково-дослідного Інституту теорії історії архітектури і будівельної техніки Академії будівництва та архітектури УРСР.

Подальша доля Л. В. Матвєєвої була пов'язана з Інститутом економіки АН УРСР. В Інституті економіки Леся Василівна навчалась в аспірантурі, яку закінчила в 1966 р. і внаслідок цього захистила кандидатську дисертацію, присвячену історії розвитку господарства України. Це було відзначено тим, що вона отримала науковий ступінь кандидата економічних наук, хоча за фаховою освітою була істориком. Отже ми бачимо, що вже в молоді роки Леся Василівна мала різноманітні наукові пререференції.

Саме це і визначило сферу її наукових інтересів на майбутні десятиліття – історія науки та техніки. Як бачимо, це потребує глибоких знань у галузі не лише історії держави, але й інших наук, включаючи природничі, а також дуже широкої ерудиції. У 1970–1986 роках Л. В. Матвєєва працювала як старший науковий співробітник відділу історії природознавства та техніки Інституту історії АН УРСР, а в 1986–1991 роках – як старший науковий співробітник відділу історії науки і техніки Інституту надтвердих матеріалів АН УРСР та старший науковий співробітник Центру досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Т. М. Доброва АН УРСР. З найбільш цікавих робіт цього періоду треба визначити її індивідуальну монографію “Отто Юльевич Шмидт”, яку видали в Москві в 1990 р. Я сам цю подію добре пам'ятаю, бо брав участь у процесі передачі примірників книги синові академіка – Сігурду Оттовичу Шмідту. Тоді ж у 1991 р. Леся Василівна у співавторстві з І. Усенком опублікувала монографію, присвячену іншому академіку, вже українському, – “Микола Прокопович Василенко”.

Варто відзначити ще один важливий епізод в житті Лесі Василівни у пізній радянський період. Тоді вважалося, що Академію наук України заснували в 1919 р. більшовики. І тому в 1989 р. громадськість УРСР готувалася урочисто відзначити 70-річчя Академії наук УРСР. Проте Л. В. Матвеева виявила в одному з архівів міста Києва наказ гетьмана П. Скоропадського про заснування Української академії наук наприкінці 1918 р. Її сенсаційна знахідка примусила знову переписати історію Академії наук України, а всі заплановані урочисті заходи на 1989 р. були скасовані. Відтоді громадськість України відзначає початок діяльності Національної академії наук України саме від 27 листопада 1918 р. завдяки відкриттю Лесі Василівни.

Треба віддати належне Лесі Василівні за те, що в ці напружені роки вона присвячувала ще багато сил своїй родині. Так, вона була опорою своєму чоловікові Матвееву Валентину Володимировичу, дуже відомому фізику, який на сьогодні є дійсним членом Національної академії наук України. Разом вони виховали двох дітей – сина та дочку. Одним словом, сім'я та рідні завжди посідали дуже важливе місце в житті Лесі Василівни. Проте вагомі зміни в ньому настали наприкінці 1991 р.

Тоді за сприяння керівництва ще Академії наук УРСР до України прибув відомий американський орієнталіст українського походження професор Гарвардського університету Омелян Пріцак. Метою повернення на Батьківщину стало заснування академічної установи – Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Іноземний член Академії наук України О. Пріцак вважав українського академіка А. Ю. Кримського своїм вчителем. І тому він намагався зробити все можливе, щоб зберегти та відновити наукову спадщину видатного українського вченого, який став жертвою сталінських репресій. З цією метою в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського було створено відділ “Україна і Схід”, основним напрямком якого стало вивчення і збереження спадщини українських сходознавців, в першу чергу академіка А. Ю. Кримського. До відділу запросили фахівців, найбільш досвідчених у питаннях історії Академії наук України. Серед них була і Леся Василівна Матвеева. Отже, її науковий шлях

став пов'язаним з Інститутом сходознавства саме з кінця 1991 р. Тоді ми разом з нею пережили розвал Радянського Союзу.

З кінця 1991 р. і до останніх днів свого життя влітку 2012 р. Леся Василівна пропрацювала в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Розпочала вона як старший науковий співробітник відділу “Україна і Схід”, а потім в 1998 р. її перевели на посаду провідного наукового співробітника цього ж відділу. Тоді ж у 90-ті роки в журналі “Східний світ” з'явилися перші публікації Л. В. Матвєєвої, присвячені А. Ю. Кримському та іншим орієнталістам. Результатом цих досліджень став вихід у 1997 р. монографії Л. В. Матвєєвої у співавторстві з Е. Г. Циганковою “А. Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук”.

Але Лесю Василівну цікавив не лише академік А. Ю. Кримський, а й життя всієї Академії наук України у буремні роки між війнами. І її дослідження за цим напрямом знайшли відображення в докторській дисертації “Національна академія наук України: етапи розвитку та доля вчених”, яку вона успішно захистила у 1996 р. Дуже важливо, що її науковим консультантом був академік О. Пріцак, директор Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Можна сказати, що це надалі дуже вплинуло на долю не лише Лесі Василівни, а й всього Інституту.

З історії Академії наук України Леся Василівна надрукувала в 2003 р. індивідуальну монографію “Нариси з історії Всеукраїнської академії наук”. А в 2008 р. за цією тематикою побачила світ її книга “Нариси з історії сходознавства”.

Проте справжні наукові інтереси Лесі Василівни виявилися на ниві візантології. Вона вважала, що імена багатьох видатних візантологів, які жили і працювали на території України, були незаслужено забуті. Тому необхідно було відновити справедливість. У 2002 р. Леся Василівна опублікувала монографічну роботу “Юлиан Кулаковский”, у якій досліджувала життєвий шлях і наукову спадщину видатного київського візантолога. У 2004 р. за роботу “Юлиан Кулаковский” їй була присуджена найбільш престижна нагорода Національної академії наук України в галузі орієнталістики – Премія ім. А. Ю. Кримського.

Однак Леся Василівна не зупинилася на досягнутому. Її продовжували цікавити й інші вчені-історики, які стояли біля витоків вітчизняної візантології. Наслідком цього став вихід у 2008 р. монографії, присвяченої сучаснику Ю. А. Кулаковського – В. П. Бузескулу. Усьому науковому світу Владислав Петрович був відомий, насамперед, як фахівець з історії античності, загальної історії, історії науки, історіографії. Однак у своїй монографії “Владислав Бузескул – историк своего времени” Л. В. Матвеева вперше зуміла показати його також і як візантиніста.

У 2010 р. побачила світ її нова монографія “Виктор Григорович – первый украинский славяновед-византолог (1815–1876)”. Це стало логічним продовженням розробок ученої в галузі візантології, пошуку забутих імен вітчизняних дослідників і нового їхнього відкриття для сучасної української наукової громадськості.

Книга Л. В. Матвеевої “Византинист Фёдор Успенский (1845–1928)”, на жаль, стала останньою індивідуальною монографією Лесі Василівни. Підготовка Л. В. Матвеевою монографії про Ф. І. Успенського є логічним продовженням її досліджень з історії вітчизняної візантології. Книгу “Византинист Фёдор Успенский (1845–1928)” було вже видано після смерті Лесі Василівни наприкінці бурхливого 2013 р.

Л. В. Матвеева відома у науковому світові не лише як вчений-історик із широким колом наукових інтересів, а й як талановитий організатор та адміністратор. Все почалося вже в 1997 р., коли в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського було створено Спеціалізовану вчену раду по захисту докторських (кандидатських) дисертацій з історії і мовознавства. Голова Спецради академік О. Прицак попросив Лесю Василівну бути вченим секретарем Спецради. Вона не відмовилася і навіть в 1999 р. очолила Спецраду і продовжувала бути головою аж до моменту своєї смерті у 2012 р. Під її керівництвом були захищені десятки кандидатських дисертацій та близько двох десятків докторських. Сам автор цього тексту захистив у цій Спецradі свою докторську дисертацію з історії у 2006 р. Одним словом, Леся Василівна

дала пропуск у науковий світ багатьом молодим і немолодим вченим.

Проте найбільше себе розкрила Леся Василівна на адміністративній роботі. Сталося так, що в 1999 р. існування Інституту сходознавства опинилося під загрозою, бо не було директора. Колектив Інституту почав просити керівництво Президії Національної академії наук призначити Л. В. Матвєєву в. о. директора установи, як єдиного доктора наук. І Президія відгукнулася на прохання колективу. Сама ж Леся Василівна не прагнула командувати людьми. Вона казала, що якщо треба для всіх, то вона готова віддати кілька років свого життя задля спільної справи. Як виявилось, це стало її останньою посадою аж до її смерті у 2012 р.

Мені довелося працювати в одній адміністративній команді з Лесею Василівною з 1999 р. по 2005 р. Я би сказав, що це не завжди було легко. Леся Василівна була дуже відповідальною та вимогливою до себе. Цього вона вимагала і від своїх колег, але ставилася до співробітників дуже ліберально. Леся Василівна вважала, що головна цінність в Інституті – це люди, її підлеглі. У неї був свій підхід до людей, що базувався на поважливому ставленні до колег та підлеглих. Вона вміла м'яко та ненав'язливо примусити співробітника або аспіранта закінчити дисертацію та подати її на захист. Інших вона спрямовувала з документами у ВАК для отримання вченого звання. Одним словом, багато хто зі співробітників зумів зробити певні кроки у науковій кар'єрі, бо відмовити Лесі Василівні було незручно. Робота в Інституті базувалася на повазі колективу до авторитету Лесі Василівни.

Саме такий підхід дозволив дуже швидко досягти значних результатів. Так, аспірантура в Інституті працювала на Спецраду Інституту, а Спецрада давала нових талановитих співробітників із науковими ступенями до відділів Інституту. Сама Леся Василівна була науковим керівником трьох аспірантів та науковим консультантом одного докторанта. Усі успішно захистилися. За це Л. В. Матвєєвій у 2008 р. було присвоєно вчене звання професора. Як бачимо, у Інституту було майбутнє. В Інституті

регулярно проводилися наукові семінари та щорічні наукові конференції “Сходознавчі читання А. Ю. Кримського”. Варто додати, що з 1999 р. по 2012 р. жодні читання не були скасовані, все відбувалося за планом.

Велику увагу приділяла Леся Василівна видавничій діяльності. Вона буквально підняла з руїн журнал “Східний світ”, який до неї вже не виходив кілька років, незважаючи на існування спонсорів. При Лесі Василівні журнал почав виходити не двічі на рік, а щоквартально. Окрім того, в Інституті продовжували виходити періодичні видання “Сходознавство”, “Хазарский альманах” тощо. Леся Василівна була головним редактором видань Інституту – “Східний світ” та “Сходознавство”.

На початку 2000-х рр. за ініціативою Лесі Василівни Матвєєвої в Інституті сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, який вона очолювала, була розпочата нова серія видань “Наукова спадщина сходознавців”. У 2002 році в цій серії і за редакцією Лесі Василівни побачила світ робота видатного історика, візантолога Ю. А. Кулаковського “Прошлое Тавриды”; у 2004 р. була перевидана знаменита монографія В. Бузескула “Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века”, у 2004 р. була опублікована “Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941)” у двох томах; у 2007–2010 рр. були підготовлені до друку і видані рідкісні сходознавчі роботи А. Ю. Кримського, а саме: «Кримський А. Ю. Вибрані сходознавчі праці у п’ятьох томах – “Арабістика”, “Тюркологія”, “Іраністика”».

Суспільство належним чином оцінило досягнення Л. В. Матвєєвої. Так, вже в 2004 р. вона була удостоєна звання “Заслуженого діяча науки і техніки України”. У 2005 р. Верховна Рада України нагородила Лесю Василівну Почесною грамотою “За особливі заслуги перед українським народом”. А в 2008 р. Міністерство освіти і науки нагородило Лесю Василівну відзнакою “За наукові досягнення”.

Але не у офіційних винагородах було визнання заслуг Лесі Василівни. Головним для неї завжди залишалася повага людей, бо сама вона любила людей та поважала їх. Якщо запитати тих,

хто спілкувався з Лесею Василівною, чим вона запам'яталася в першу чергу, то усі одногласно скажуть: Леся Василівна – це Людина з великої літери. Вона завжди була готова прийти на допомогу людям. Потім вже згадають Лесю Василівну як талановитого організатора, видатного вченого. Леся Василівна Матвєєва була цілою епохою в історії Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського.

О. Б. Бубенок